

REFORMOK ÉS AUTONÓMIA A FRIULI FEJLESZTÉSI MODELL TÜKRÉBEN

Friuli Venezia Giulia Autonóm Régió endogén erőforrásokra alapozó regionális gazdaságfejlesztési stratégiája érdekes tapasztalatok tárháza lehet mindazon kutatók számára, akik a marginalizált helyzetű, elmaradt térségek kitörési és fejlődési lehetőségeit vizsgálják.

A második világháború következtében a régió keleti határán található Trieszt elveszíti történelmi vonzáskörzetének nagy részét és sokáig az is kérdéses marad, hogy maga a város, illetve a mai régió keleti-délkeleti területeinek mely része tartozik majd az új Olasz Köztársasághoz és mely részei a TITO vezetésével akkor alakult Jugoszláv Szocialista Köztársasághoz. A második világháború után a térség sorsa sokáig teljesen bizonytalan mind gazdasági, mind politikai értelemben, míg 1954-ben végre véglegessé válnak Olaszország mai északkeleti határai. Ez politikai stabilitást és nyugalmat hoz a térségbe, de egyben újabb nehézségek kezdetét is jelenti. A régió keleti határai a vasfüggönnyel néztek ekkor farkasszemet: a politikai és nemzetiségi problémák tovább mélyítették azt a gazdasági szakadékot, mely a régióban 1948 és 1954 között akkumulálódott a többi olasz régióhoz képest.

A hatvanas évek elején az Itália északkeleti határán fekvő Friuli Venezia Giulia még Olaszország egyik legszegényebb régiójának számít. A történelem viharai és marginalizált geopolitikai helyzetből adódó gazdasági és társadalmi elmaradottság legyőzése érdekében a régió három másik társával (Szicília, Valle d'Aosta, Sardegna) együtt gazdasági és adminisztratív autonómiát kapott 1963 január 31-én az Olasz Államtól, mely a regionális kormányzatnak bizonyos területeken törvényhozási és pénzügyi önrendelkezést biztosít. Az országos törvény rendelkezik arról is, hogy az autonóm

---

* Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, PhD-hallgató.

régiók a regionális bevételek hány százalékával gazdálkodhatnak önállóan. Ez az arány Szicília esetében 100%, míg Friuli Venezia Giulia esetében 60%.

Az Olasz Statisztikai Hivatal, az ISTAT 2001-es adatai szerint a régióban összesen 7845 km²-en 1 186 764 lakos él, 86 650 vállalkozás működik. Az egy főre jutó éves GDP Európában a legmagasabbak közé tartozik: 22 535 euro/fő/év, a munkanélküliség igen alacsony, 3,7%-os. Az export GDP-hez viszonyított aránya 33,3%, míg az importé 17,6%.

A fenti adatokból kitűnik, hogy a '60-as évek Itáliájának egyik legszegényebb térsége mára az Európai Unió egyik legfejlettebb régiójává nőtte ki magát. A '60-as évek közepétől elinduló olasz közigazgatási reform lehetővé tette a helyi erőforrások jobb kihasználását, megalapozta az endogén gazdaságfejlesztés politikai és közigazgatási hátterét. Többek között ennek köszönhetően a Friuli Venezia Giulia is be tudott kapcsolódni abba a folyamatba, amit ma a szakirodalom „második olasz gazdasági csodának” (HORVÁTH 1998) nevez, s melynek egyik sajátossága a feldolgozóipar növekedése, valamint az ipar regionális átrendeződése, mely révén az olasz iparfejlődés kulcsterületei az ország középső és északkeleti régiói lettek. Az addig észak-déli megosztás alapján duálisnak nevezett olasz gazdaságban újabb növekedési pólusok keletkeztek, így ma már három, illetve négy pólusú makroregionális tagozódásról beszélhetünk. A Közép- és Északkelet-Olaszországot a szakirodalom „Terza Italia”-nak, azaz harmadik Olaszországnak nevezi (BAGNASCO, 1977), mely magában foglalja Trentino Alto Adige, Friuli Venezia Giulia, Veneto és Emilia Romagna régiókat, melyek így együtt egy ún. makrorégiót alkotnak. A '70-es évek olasz ipar-, illetve gazdaságfejlődésének fontos jellemzője, hogy a növekedés mozgatórugóivá a helyi illetve térségi kis- és középvállalkozások váltak (HORVÁTH 1998). Északkelet-Olaszországban így Friuli-Venezia Giuliaiban is a kis méretű, főleg családi alapon szerveződő, a térséghez komolyan kötődő kis és közép vállalkozások, illetve azok hálózatai jelentős történelmi és gazdasági hagyományokkal bírnak, így szilárd alapjai lehettek az endogén alapokon szerveződő gazdasági fejlődésnek.

FEJLŐDÉS VAGY FEJLESZTÉS?

Az állam és a közigazgatási reformok és az autonómia szerepe kétség kívül fontos szerepet játszott Friuli Venezia Giulia fejlődésében. A kérdés az, hogy mi az ok okozati viszony, avagy mi volt előbb: a tyúk vagy a tojás – az alulról építkező spontán gazdasági fejlődés, vagy a felülről szerveződő tudatos fejlesztés, jelen esetben a közigazgatási reform és az autonómia?

A spontán szerveződő KKV hálózatokat az ún. ÉKK modell (Északkelet- és Közép-Olaszország, azaz a „terza Italia” területén szerveződött KKV hálózatok rendszerén alapuló iparági körzeteket) kialakulásának közgazdasági okait már sok kutató vizsgálta nemzetközi hazai porondon egyaránt. Doktori disszertációmban és jelen publikációmban én gazdaságszociológiai szempontból vizsgálom ugyanezt a jelenséget Friuli Venezia Giulia példáján.

Álláspontom szerint a harmadik Olaszországot alkotó régiókban az erős és szilárd társadalmi tőke – mely évszázados történelmi, kulturális hagyományokból táplálkozik – folyamatosan erős bizalmi tőkét „termel” a társadalom tagjai és egyben a gazdasági szereplők között, melyek aztán a KKV hálózatok kötőerejét alkotják.

A társadalmi tőke (TT) fogalmát FUKUYAMA (1999) az alábbiak szerint definiálja: „az emberek közötti társadalmi együttműködést, kooperációt elősegítő, mozgósi-

tott informális társadalmi normák és értékek együttese, kezdve a reciprocitástól a bizalmon át egészen a valláserkölcsig. A hangsúly két kulcsszón van: együttműködés és mozgósítás.” Ha egy mondatban akarnám összefoglalni FUKUYAMA gondolatát, akkor úgy fogalmaznék, hogy a TT olyan normarendszer, mely együttműködésre mozgósít. NARAYAN definíciója szerint a TT „*azon szabályok, normák, kötelezettségek, kölcsönösségek és bizalom készlete, amelyek társadalmi viszonyokba/struktúrákba és a társadalom intézményrendszerébe beágyazódva lehetővé teszik a társadalom tagjai számára egyéni és közösségi céljaik elérését*” (Idézi HOBBS 2000). A jelen publikáció keretei nem adnak lehetőséget a TT elméleti alapjainak behatóbb tanulmányozására. Ebben a munkámban arra keresek választ, hogy a regionális autonómia és a közigazgatási reformok milyen kapcsolatban állnak az adott térségben jelen lévő TT-vel és bizalmi tőkével. Ez az összefüggés rávilágít arra az alapkérdésre is, hogy a reformok a térségi fejlesztés mozgatórugói, vagy csupán a fejlődések háttérét teremthetik meg, avagy mi volt előbb, a fejlődés, vagy a fejlesztés? Ebből a nézőpontból választ kaphatunk arra a kérdésre is, hogy ugyan az közigazgatási reform és autonómia Szicíliában miért nem vezetett hasonló gazdasági fejlődéshez, mint Friuli Venezia Giuliaiban?

Az ORBÁN-SZÁNTÓ szerzőpáros (2005) TT-ről írt munkájában az állam, a vallás és a globalizációs folyamatok teremtette lehetőségeket emeli ki a társadalmi tőke és a bizalom növelésére. Megállapítják, hogy nincs egyedül üdvözítő eszköz a TT és a bizalom növelésére. Mind a vallás, mind az állam, mind a globalizáció pozitív és negatív hatásokkal egyaránt bír. A jelen publikációban a három tényező közül az állami eszközöket veszem görcső alá, hiszen a reformok ebből a szektorból erednek.

Az államnak alapvetően két eszköz áll a rendelkezésére a társadalmi tőke erősítésére:

- COLEMAN (1988) eredményeire alapozva az oktatás révén befolyásolja a viselkedési normákat, szabályokat
- Garantálja különböző közjavak – magántulajdon, közbiztonság- védelmét, ellenkező esetben GAMBETTA (1993) állásfoglalása szerint ezt bűnöző csoportok fogják megtenni, ahogy erre dél-olaszországi példák is rámutatnak. A közbiztonság hiányában a bizalom sem alakul ki, mert az emberek első sorban a saját tulajdonukat és életüket féltik és nemigen szándékoznak társas életet élni, vagy gazdasági együttműködésekben részt venni.

GAMBETTA (1993) és FUKUYAMA (1998) szerint az államnak csak mértékkel szabad beavatkoznia a társadalmi és gazdasági folyamatokba, mert a túlzott szerepvállalás túlzott bürokratizálódáshoz vezet, háttérbe szorítva a spontán gazdasági és társadalmi folyamatokat, a civil szféra aktivitását és nem utolsósorban jelentősen növeli a tranzakciós költségeket is a rengeteg ellenőrzés és szankció miatt. Szélsőséges esetben a túlzott állami szerepvállalás pont azt a célt fojthatja meg, aminek a védelmére létre jött. A bürokratikus – tehát formális módon – kialakított normák fölöslegessé teszik a bizalom és a kölcsönösség szerepét is.

Az angol fejlesztők szerint a kormányzati beavatkozás dilemmája pontosan az, hogy a társadalmi tőke kulturális és történelmi folyamatokba való beágyazottsága miatt nem várható, hogy a kormányzati erőfeszítések hatására gyors és látványos változás következne be. Ezért a kormányzatnak arra is figyelnie kell, hogy a fejlesztés eredményeként a helyzet a közjő egésze szempontjából jobb, s ne rosszabb legyen. A kanadaiak pedig azt mondják, a kormányzat elkerülhetetlenül hat a társadalmi tőkére, ezért jobb, ha ezt tudatosan teszi. Egy ausztrál elemzés arra figyelmeztet, hogy a társa-

dalmi tőke orientált közpolitika radikális eltérést feltételez a „normális” fejlesztési gyakorlattól. Az „ellenfél” éppen az a központi fejlesztési rutin és bürokrácia, amelynek feladata a változások végrehajtása. A sikeres paradigmaváltás esélye csak akkor és ott jön létre, amikor és ahol a helyi érdeket képviselők és a központi elosztás képviselői bíznak egymásban, közös értékeket vallanak, informális kapcsolataik kiválóak, tehát, ahol a fejlesztésben résztvevők között magas szintű a társadalmi tőke. Emellett kizárólag az alulról kiinduló kezdeményezések esetében lehet remélni a társadalmi tőke kialakulását. Az OECD szerint a kormányzati beavatkozás során fontos az óvatosság, hiszen a társadalmi tőke működéséről, a jólét-termelésre gyakorolt hatásainak módjáról, s ezek hosszú távú és áttételes mechanizmusairól keveset tudunk. Ezért kezdetben csak kisebb projektek megvalósítását javasolják és azokat is csak roppant óvatosság mellett. A Világbank társadalmi tőke projektje e tekintetben jól megfogalmazza a legalapvetőbb elveket. Ezek a részvétel, a tevékenységeknek a helyi körülményekhez való adaptálása és a partnerség elve – derül ki a TÁRKI felméréséből (TÓTH I. GY. – SIK E. – FÜZÉR K. – GERŐ M. – ZONGOR G. (2005).

A TÁRSADALMI TŐKE: HOL MŰKÖDIK – HOL NEM?

A társadalmi tőkét azok a kooperációs helyzetek szülik, melyek az ismétlődési kényszerből és a szankcióktól való félelemből táplálkoznak. Ez a folyamat viszont csak azokban a térségekben indul be, ahol ezt a kulturális és társadalmi elvárások támogatják. Ez a magyarázat arra, hogy miért vannak olyan térségek, ahol a kényszerítő körülmények ellenére nem növekszik a kooperációs készség és a társadalmi tőke szintje ennek megfelelően alacsony. A dilemma hasonló ahhoz – PUTNAM példájával élve (1993) – amikor egy botanikus genetikailag megegyező magok fejlődését méri meg különböző helyeken, talajokban, éghajlatok esetén.

A dilemmára szintén PUTNAM okfejtésére alapozva válaszolok, és egyben cáfолоm azon téziseket, melyek a társadalmi tőke kialakulásánál nem fogadják el a társadalmi, kulturális és történelmi háttér, hagyományok szerepét, azt állítván, hogy azok sem nem szükséges, sem nem elégséges feltételei a társadalmi tőke kialakulásának (PATIK in: CZAGÁNY L., GARAI L. (szerk) 2004, ZEITIN, 1994). Ezek a kutatások azt állítják pontosan a „Terza Italia” iparági körzeteinek példáját kiemelve, hogy a gazdasági együttműködések nem a történelmi, kulturális hagyományok és gyökerek táplálták, hanem azok – az általuk pontosan meg nem határozott – konfliktusok, mely együttműködésre készítették a térség szereplőit. Ez a feltevés nem ad választ arra, hogy a kétségkívül súlyos gazdasági és társadalmi kríziseket átélt dél-olaszországi régiókban az észak-olaszországi helyzetnél kétségkívül és bizonyítottan mélyebb konfliktusok miatt nem szolgáltatott elegendő táptalajt az együttműködések kialakítására?

„A te kukoricád ma érik be; az enyém holnap. Mindkettőnk számára kifizetődő lenne, ha ma én dolgoznék veled, holnap pedig te segítenél nekem. Ám én nem kedvellek téged, és tudom, hogy te sem kedvelsz engem. Nem fogok tehát fáradozni érted; ha pedig magam miatt tenném – viszonzás reményében –, tudom, csalódnom kellene, mert függenék nagylelkűségedtől. Hagyom tehát, hogy egyedül dolgozz; s te is ugyanígy bánj velem. Váltakoznak az évszakok; s a kölcsönös bizalom és biztonság hiánya miatt mindketten elveszítjük termésünket.”

(DAVID HUME)

Ezt az idézetet szintén PUTNAM használja a társadalmi tőke hiányából adódó kooperációs kudarcok szemléltetésére „A prosperáló közösség. A társadalmi tőke és a közélet” című 1993-ban megjelent cikkében. PUTNAM szerint a közös haszon érdekében történő együttműködés kudarca nem feltétlenül tudatlanságot, irracionalitást, rosszindulatot tükröz, ahogy ezt HUME és az őt követő filozófusok is hangsúlyozzák. HUME példázatának földművesei nem követik a logikusan gondolkodó, haszonmaximalizálásra törekvő „*homo oeconomicus*” példáját, aki az ismétlődés kényszerétől és a szankcióktól való félelemtől hajtva megtanul együttműködni partnereivel, mert ez a legésszerűbb lehetősége. HUME földművesei pontosan megfogalmazzák az ismétlődés kényszerét és a szankciókat, amit a kölcsönös cserbenhagyás eredményezni fog, de minden logikus és józan közgazdasági érv ellenére csak abban egyeznek meg, hogy kölcsönösen cserben hagyják egymást és, hogy szépen csendben egymás mellett tönkre mennek... Így vall a TIT FOR TAT stratégia csődöt azokban a térségekben, ahol a társadalmi és kulturális háttér negatív elvárásokat táplál az együttműködések irányában: hiába minden gazdasági racionalitás, elmélet, az egyének saját jól felfogott gazdasági érdekük ellen cselekszenek.

Az empirikus kutatások – köztük PUTNAM és szerzőtársai, R. LEONARDI és R. Y. NANETTI, vezetésével 20 éven keresztül folytatott olaszországi vizsgálatának eredményei is, valamint BANFIELD (1958) munkái is – azt mutatják, hogy bizonyos területeken a megoldandó közös problémák nem teremtenek sem szükséges, sem elégséges feltételt ahhoz, hogy a szereplők az ismétlődés kényszere és a szankcióktól való félelemtől hajtva TIT FOR TAT stratégiát játszanak és közösen megtanuljanak együttműködni. Más területeken, ahol társadalmi és kulturális elvárásrendszer támogatja a spontán társulási készséget, probléma nélkül beindul és működik ez a folyamat. PUTNAM és szerzőtársai eredményeit a szakirodalom által elismert és igen gyakran idézett „*Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*” című, 1993-ban a Princeton University Press által publikált kötetben adták közre. A kutatás a 20 olasz regionális önkormányzat működését, fejlődését vizsgálta. Olaszország a második világháború centrális és a Duce által túlbürokratizált, antidemokratikus közigazgatási rendszert regionális önkormányzatok megalakításával váltotta fel. A 20 regionális önkormányzat a kutatás álláspontja szerint formailag teljesen megegyezett, ami csak részben igaz, mert 5 önkormányzat különleges autonómiát és azzal együtt részleges törvényhozási és pénzügyi önrendelkezési jogot is kapott, köztük Friuli Venezia Giulia is. A különleges autonómia hatásait a társadalmi és gazdasági hálózatok megalakulására, jelen disszertáció egy későbbi fejezetében taglalom, Friuli Venezia Giulia példájának elemzése során.

Olaszország 15 „rendes” és öt különleges státusú régiója esetében is jelentős eltérések mutatkoztak a bennük megfigyelhető társadalmi, politikai és gazdasági hálózatok, valamint maga az önkormányzat működése és sikeressége terén. Álláspontom szerint ez arra utal, hogy önmagában a regionális önrendelkezés, valamint a részleges – vagy Szicília esetében teljes – pénzügyi autonómia sem jelent egyértelmű és közvetlen pozitív hatást a jelen dolgozat szempontjából kiemelkedő jelentőségű gazdasági hálózatok kialakulására. A gyökereket valahol mélyebben és régebbre visszanyúlva kell keresni.

AHOL MŰKÖDIK: ÉSZAKKELET- ÉS KÖZÉP-OLASZORSZÁGI RÉGIÓK

PUTNAM és szerzőtársai olaszországi eredményei arra mutatnak rá, hogy azok a regionális önkormányzatok bizonyultak sikeresebbnek, ahol a polgári / civil közösségek több száz éves történelmi hagyományokra vezethetők vissza, egészen pontosan a XI. századig (PUTNAM-LEONARDI-NANETTI 1993). Ekkor alakultak meg Észak- és Közép-Itália területén az ún. „comune”-k, szó szerinti fordításban városi köztársaságok, melyek alapját az őket körülvevő feudális európai berendezkedéssel szemben nem a hagyományos föld alapú hűbéri rendszer képezte, hanem a polgári együttműködésekben alapuló céhek által koordinált helyi és nemzetközi kereskedelem és verseny.

A politikai pártok – guelfek és ghibellinek – tömörülése, majd versengése is itt figyelhető meg legegyszerűbben és legmarkánsabban a középkori Európában, melyről DANTE olyan részletesen beszámol az Isteni színjátékban. Itália e területein a legkülönfélébb civil részvételi helyi közösségek, hálózatok kialakulása és ennek révén a helyi, ill. regionális identitás előtérbe kerülése az országos, nemzeti hovatartozással szemben is erre a korra vezethető vissza. A városi köztársaságok az egymás közötti versengés következtében tovább szövetkeztek egymással és később, a XIII. századtól kezdve nagyobb regionális egységekbe, az ún. „signoriak”-ba szerveződtek, melyeket magyarrá a szakirodalom hercegségeknek fordít. Véleményem szerint ez egy kicsit megtévesztő, mert e területek élén nem hercegek, hanem nagykereskedők álltak – például a firenzei MEDICIEK, akik gyógyszerészvállalkozásból meggazdagodva váltak sikeres kereskedőkké, majd régiójuk politikai vezetőjévé – és maga a kifejezés is urat és nem herceget jelent. Ezt csak azért kívántam tisztázni, hogy rámutassak, a „signoria”-k is megtartották polgári berendezkedésüket. Ennek a folyamatnak az ellenkezője figyelhető meg a hagyományos feudális alapokon szerveződött „Nápolyi Királyságban”, melyet az észak-itáliai területektől a köztük hídként a XIX. századig – az olasz egyesítésig, az ún. „risorgimento”-ig – elterülő pápai állam választott el.

PUTNAM és szerzőtársai (1993) arra mutatnak rá, hogy ezeken az észak-itáliai területeken a civil közösség történelmi gyökerei igen erősek. Ezek a közösségek nem csupán azért váltak civillé – tehát képessé a kölcsönös és spontán együttműködésekre –, mert gazdagok voltak, hanem fordítva: azért váltak gazdaggá, mert polgárok, civilek voltak. *„Úgy tűnik, hogy az állampolgári részvétel normáiban és hálózataiban megtestesülő társadalmi tőke a gazdasági fejlődés előfeltétele, csakúgy, mint a hatékony kormányzás. A gazdaságfejlesztők figyelmébe: az állampolgáriság nagyon is számít.”* – írják a szerzők. Arra, hogy a társadalmi tőke hogyan támasztja alá a helyes kormányzást és a gazdasági fejlődést, PUTNAM és szerzőtársai a következő választ adják: a civil elkötelezettség különböző hálózatait az általános kölcsönös szilárd normáira épülnek, mellyel a korábbiakban a TOM WOLFE-tól származó „szívesség bank” működését olyan találóan szemléltette ROBERT FRANK. *„Megtesszem ezt neked, azt várva, hogy az út másik végén majd Te, vagy valaki más viszonzza a szívességet”* – írja szintén PUTNAM „A prosperáló közösség” című publikációjában.

AHOL NEM MŰKÖDIK: DÉL-OLASZORSZÁGI RÉGIÓK

A „szívesség-bank” működése pontosan az ellentéte annak, amit HUME földművesei tesznek. Az egyik területen tehát prosperáló szívességbankokat, máshol pedig HUME csapdában lévő földművesei készülnek éppen tönkre menni.

A különbség PUTNAM és szerzőtársai (1993) szerint az állampolgáriság történelmi hagyományaiiban gyökerezik. Ezek a gyökerek pozitív társadalmi elvárásokat – közgazdasági szóhasználatlál élve keresletet – támasztanak a problémák együttműködések révén történő megoldására. Azok a térségek, melyek nem rendelkeznek a civil együttműködések támogató történelmi hagyományokkal – állapítja meg a kutatás –, pontosan az állampolgáriság fogalma és hitele kérdőjeleződik meg. E térségeket az úgynevezett „nem polgári”, uncivic régióknak nevezi és példaként az elmaradott Calabria és Szicília állnak, melyeket a polgárialanság kifejezéssel (incivisme) jellemez. A vizsgálataik arra mutatnak rá, hogy e területeken a szociális és kulturális egyesületekben való részvétel igen alacsony szintű. A helyi lakosok szemszögéből az ún. közügy más ügye: a főnöké, a politikusoké, de biztosan nem az övék. Általánosnak tekinthető a lakosok között az a nézet, hogy a törvényeket azért hozzák, hogy megszegiék őket, viszont mások törvénytelenységétől félve mindenki szigorúbb fegyelmet követel (PUTNAM – LEONARDI – NANETTI 1993).

A Pápai Állam déli határainál fekvő Dél-olaszországi régiók először normann, majd francia, majd pedig spanyol uralom alá kerültek a népvándorlás után. Az idegen uralom ezeken a területeken hagyományos középkori feudális gazdasági-társadalmi berendezkedést alakított ki. A PADGEN (1998) a spanyol uralom alá került Nápolyi Királyság XVII. és XVIII. századi, D. GAMBETTA (1998) pedig a XIX. századi közállapotait vizsgálta. Mindkét kutató a bizalmatlanság által megbénított társadalom példájaként említi a dél-olasz térségeket. A rossz gazdasági, közbiztonsági állapotok és az ún. „brigade”-k azaz csapatok, hordák, kialakulása – melyek a civil lakosságot zsarolva próbáltak nagyobb hatalomhoz és több pénzhez jutni – mind-mind a későbbi szervezett bűnözés melegágyaivá váltak, melyeken a maffia szervezetei megmintázták saját felépítésüket, beágyazva azt a dél-olasz társadalmi elvárásrendszerébe, melynek a család az alapja. A „brigade”-k tagjai a megszálló hatalom funkcionáriusaiból, katonáiból álltak és módszeresen fosztogatták a helyi lakosságot, amennyiben az nem volt hajlandó ún. védelmi pénzzel megfizetni saját nyugalját. Maga a megszálló hatalomnak nem állt érdekében gátat szabni a portyázásoknak, mivel azok közvetve elősegítették a lakosság megfélemlítését és gátat szabtak – majdnem – minden felkelésnek.

A Nápolyi Királyságban mind A. PADGEN (1988), mind D. GAMBETTA (1988) álláspontja szerint a bizalmatlanság légkörének kialakulásáért elsősorban a hódító társadalom hatalomgyakorlási technikája, másodsorban pedig saját intézményrendszerre felelős. Minden idegen hódítás leglényegesebb következménye a természetes szabadság elvesztése. Amennyiben a hódító hosszú távra kíván berendezkedni az elfoglalt területeken, akkor az egyik legfőbb célja a lakosok szabadságának korlátozása. Ennek következménye a megosztás, kivételezés, szervilitás, belső konfliktusok keltése, megfélemlítés, atomizálás, az információ áramlás akadályozása, melyek mind a bizalom gyengüléséhez, majd annak eltűnéséhez vezet. Ezen kívül fontos eszköze még az elnyomó hatalomnak a közügyektől való elfordulás ösztönzése: annak máig tartó hatását tapasztalták PUTNAM és kollégái (1993), amikor interjúalanyaik azt állították, hogy a közügyek nem az Ő dolguk, hanem a politikusoké, köz-

tisztviselőké. A századokkal ezelőttről származó retorzióktól való félelem szintén vissza tükröződik.

PUTNAM és szerzőtársai XX. századi felmérésében: a problémák megoldását az interjúalanyok többsége abban látta, ha növeli az állam az ellenőrzések és büntetések szigorát. Látható tehát, hogy a dél-olaszországi „közbizalmatlansági állapot” hasonló jellemzőket mutat A. PADGEN, XVII–XVIII. századról szóló, D. GAMBETTA XIX. századi és PUTNAM és szerzőtársai XX. századi elemzésében. A közbizalmatlanság a bizalom határait a családok és személyes kapcsolatok köréig szorította vissza, atomizálta a társadalmat, mely így teljesen elhatárolódott a közszférától. Az erősen le és visszaszorított bizalom pedig idővel a visszájára fordult. Az erős családon belüli bizalom ebben a társadalmi helyzetben a család határain kívül bizalmatlansággá változott. Ezt tükrözi PUTNAM társadalmi tőke képletében a fentebb már idézett bizalmatlanság sugár is. Ezt támasztja alá FUKUYAMA tézise is (1995), miszerint a szoros családi-rokoni kapcsolatokban rejlő bizalom erőssége a társadalmi szintű, általános, tehát az előbbi kapcsolatokon túllépő bizalom erősségével fordítottan arányos.

Az dél-olaszországi kutatásokhoz visszatérve: amikor a hódító távozik, vagy hatalma meggyöngül, hanyatlík, akkor az atomizált társadalomnak nincs más mintája, mint az, amit a hódítóktól látott és tanult... A dél-olaszországi régiók közül többen a mai napig igen erősen élnek ezek a hagyományok a társadalmi kultúra részeként. Ezekre a tradíciókra alapul több dél-olaszországi PUTNAM által (1993) „nem polgári” régió társadalmi elvárásrendszere, mely a családokon belüli erős bizalmi kötések preferálja, de a családon kívüli, közszférára, intézményekre, a társadalom többi csoportja iránti bizalomra negatív elvárásokat tartalmaz. Az ilyen társadalmakban ugyan kétségkívül működő képes, normáit tartós automatizmusok és formális szabályok tisztelete, félelme alkotja. Egy ilyen struktúra bizalmat nem, bizonyosságtudatot viszont teremt, de éppen ennek révén úgyszólván lehetetlenné teszik a kitörést, vagyis tagjai nem jutnak el a közjó fogalmához.

Sok jel utal arra, hogy a szovjet hatalom meggyengülése, majd bukása következtében hasonló folyamatok játszódnak le egyes volt szocialista országokban. Fennállhat az elvi lehetősége annak, hogy ezekben az országokban a politikai szélsőségek azért is élvezhetnek nagyobb népszerűséget, mert – csakúgy mint az olasz fasizmus tárnyerése idején, mely a maffia hatalmának visszaszorítását ideig óráig sikeresen megfékezte – egyre többen tekintenek kisebb rossznak egy hatékonyan működő „saját termelésű” újabb diktatúrát, mint a magánerőszak által szervezett rendet. Erre azért is nagyobb az esély ezeken a területeken, mert a lakosságban a fenti negatív elvárás minták rögzültek egy emberöltőn keresztül. Ezek a normák nem élhették volna túl az idegen hatalom, vagy saját termelésű diktatúra gyengülését, ha nem jelentenének hasznot is az egyének számára is. A formális szabályok, az automatizmusok, az egyéni és közéleti normák szétválasztása együtt jár ugyanis a felelősségelhárítással, mely felmenti az egyént döntéseinek következményei alól. Ezekben a társadalmakban jellemző, hogy az egyének az „állam bácsitól” várják problémáik teljes megoldását és azt is okolják minden bajukért, gondjukért.

ÖSSZEFOGLALÁS

Összefoglalva a publikáció gondolatmenetét: a reformok, mint az állam szabályozó eszközei önmagukban nem érik el céljukat bármilyen „szakszerű tartalommal bírnak is. Amennyiben nem élvezik a társadalom támogatását, mert nem rendelke-

nek kellő beágyazottsággal, nem vezetnek sikerhez. Az Északkelet- és Közép-Olaszországi modell alapvető sikere abban rejlik, hogy olyan organikus és spontán kialakult fejlődés eredménye, mely az adott térség gazdasági, történelmi és kulturális hagyományából indult ki. Ezek az értékek adják a társadalmi tőke és a bizalom alapszabályait is, melyeket megőrizve tudott a térség eredményes spontán gazdasági átalakulást és fejlődést produkálni. A társadalmi tőke – és ezen belül a bizalom – a történelmi, gazdasági és kulturális hagyományokban gyökerezik, azok elválaszthatatlan részét képezik. Éppen ezért, ha bármelyik elem módosul, vele együtt változik a társadalmi tőke is. Mivel területenként változnak a történelmi, kulturális hagyományok, ezért eltérő elvárás- és értékrendszerek alakulnak ki, így térségenként változik a fejlődés választott modellje is és a társadalmi tőke, valamint a bizalom megnyilvánulási formái. Ez az oka annak, hogy akár egyetlen országon belül is eltérő modellekkel találkozunk, ha egyes országrészek különböző hagyományokkal rendelkeznek. Szintén ez a jelenség ad magyarázatot arra, hogy egyetlen modell sem másolható, átültethető. Nincs olyan „best practice”, melyet fejlesztési direktívaként általánosan lehetne alkalmazni, hacsak a helyi endogén – gazdasági és társadalmi – erőforrásokra (-ból) építkező spontán folyamatok preferálása nem tekinthető annak. Szicíliában nem volt hagyománya az önálló együttműködések rendszerének, így a regionális és teljes pénzügyi autonómia nem is tudta beváltani a hozzá fűzött reményeket. Friuli Venezia Giulia eltérő történelmi és kulturális hagyományai, az erős társadalmi és bizalmi tőke, melyek a polgári együttműködések preferálják, lehetővé tették a közigazgatási reform révén megszerzett részleges önrendelkezési és pénzügyi autonómia igen hatékony kihasználását.

A publikáció elején feltett kérdésre tehát véleményem szerint az a válasz, hogy a fejlesztési törekvések, a top-down dinamikájú reformok önmagukban nem tudnak organikus fejlődést indukálni. A fejlődés csirái mindenképpen meg kell előzzék a fejlesztési elképzeléseket. A reformok mankók lehetnek, melyek segítenek elkezdni járni, de lábak nem, amik helyettünk kijárják a fejlődéshez vezető utat.

IRODALOMJEGYZÉK

- BAGNASCO A. – PINI R. (1975): Sviluppo economico e trasformazioni sociopolitiche nei sistemi territoriali: Economia e struttura sociale. In: Quaderni di Fondazione Giangiacomo Feltrinelli No 14.
- BANFIELD, E. C. (1958): The Moral Basis of a Backward Society. Free Press, New York.
- COLEMAN, J. S. (1990): Társadalmi tőke az emberi tőke termelésében. In: Lengyel – Szántó szerk. (2006): Gazdaságpszichológia. Aula, Budapest.
- CZAGÁNY L. - GARAI L. szerk. (2004): Kontraszelektáló piac vagy identitásgazdálkodás? In: A szociális identitás, az információ és a piac. SZTE Gazdaságtudományi Kar Közleményei 2004. Jate Press, Szeged. 13–27. old.
- FUKUYAMA, F. (1995): Trust. The Social Capital and the Creation of Prosperity. The Free Press, New York.
- FUKUYAMA, F. (1999): Social Capital and Civil Society. The Free Press, New York
- FUKUYAMA, F. (2000): A nagy szétbomlás. Az emberi természet és a társadalmi rend újjászervezése. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- GAMBETTA, D. (1993): The Sicilian Mafia: The Business of Private Protection. Cambridge University Press, Cambridge.

- GAMBETTA, D. (1988): Mafia: The Price of Distrust. In Gambetta, D. (szerk): Trust, Making and Breaking Cooperative Relations. Basil Blackwell, Oxford.
- HOBBS, G. (2000). What is Social Capital? A Brief Literature Overview. www.caledonia.org.uk/hobbs.pdf.
- HORVÁTH GY. (1993): Régiók és városok az olasz modernizációban. MTA RKK, Pécs.
- HORVÁTH GY. (1998): Európai regionális politika. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- ORBÁN, A. – SZÁNTÓ, Z. (2005): A társadalmi tőke. In: Erdélyi Társadalom 2005/2. 55-70. o.
- PADGEN, A. (1988): The Destruction of Trust and its Economic Consequences in the Case of Eighteenth-century Naples. In: D. Gambetta : Trust: Making and Breaking Cooperative Relations. Basil Blackwell, New York, 127-141. old.
- TÓTH I. GY. – SIK E. – FÜZÉR K. – GERŐ M. – ZONGOR G. (2005): A társadalmi tőke növelésének lehetőségei fejlesztéspolitikai eszközökkel. A tanulmány a Nemzeti Fejlesztési Hivatal megrendelésére készült. TÁRKI, Budapest.